

“יותם הקסם” - יאנוש קורצ'אק

הצעה לעיון ראשון בספר

מאת : נירה פרדקין

כשאנו מכינים יצירת ספרות להוראה, הרי בשלב ראשון רצוי לעיין בה, להתרשם ולסכם אלו נושאים, בעיות ושאלות היא מעוררת אצל הקורא. לאחר זאת יוכל המורה לברר אלו מאותם נושאים אפשר להציע לכיתתו, באיזה מהם תעסוק הכיתה ובאלו דרכים דידקטיות. רשימה כזו של נושאים היא מעצם טבעה אישית ושוונה מקורא לקורא. לכן יש לשער שכל מורה יאפשר לתלמידיו להשפיע בדרך זו או אחרת על העלאת הנושאים שידונו בכיתה. רשימה ראשונה ולא ממצה של נושאים לעיון בספר “יותם הקסם”:

1. “יותם הקסם” על רקע כלל יצירתו של קורצ'אק. ספר נוסף על ילד ויחסיו עם העולם סביבו מנקודת ראותו של סופר אוהב ילדים. סיפור המתרחש במדינה כלשהי, ששמה (הפיקטיבי) נודע לנו רק באמצע הספר. כך בולטים יותר הערכים הכלל אנושיים עליהם מספר הסיפור.
2. הסיפור כמזמן מילוי עקיף של משאלות (כמוסות אולי) על ידי סיפור של ילד המגיע למה שמבוגרים אינם מגיעים — כוחות על טבעיים. מוטיב זה של שאיפה לכוחות על טבעיים מוכר וידוע בסיפורים ובשירים לילדים. למשל:

כל הימים, כל הימים

חולמת אני על כובע-קסמים.

כובע קטן, מקושט נוצה,

העושה כל מה שאני רוצה.

(לאה גולדברג, “כובע קסמים” מתוך “מה עושות האיילות”).

מוכרים לנו סיפורים ומעשיות על טבעות קסמים, לחשי פלאים ועוד ועוד. אולם כאן הסיפור הוא כאילו ריאליסטי, באווירה של חיי יום יום ולא של ארץ הפלאות זכה יותם באותו כוח קסמים לו השתוקקה כל כך אותה ילדה שבשיר.

3. אישיותו של יותם. מיהו יותם ומה עושה אותו מתאים להיות קוסם. כנאמר בסיפור: "זה יותם וזה טיבו: קצר רוח, אמיץ לב. במוחו — המצאות מהמצאות שונות" (עמ' 116). כלומר בעל דמיון, נועז וחסר סבלנות הרוצה להשיג כל דבר בזמן קצר. מאוחר יותר יתברר לנו שיותם "אוהב כל דבר עליו; אוהב כל דבר קשה, אך יותר מכל יאהב דברי פלא" (עמ' 26). כאשר יהיה קוסם יהיה עליו להתמודד עם הקשה, יראה דברים עליונים ויחולל מעשי פלא. מיהו אפוא יותם? אולי אפשר לומר שהוא ילד עירבני, אולי מעט יוצא דופן אך לא בצורה קיצונית. כלומר יותם הוא כמעט ילד ככל הילדים.

ובקשר לכך מה קורה ליותם כשהיה קוסם? האם השתנה שינוי מהותי? מאז שהיה קוסם נעשה עצוב יותר, התיאבון ניטל ממנו, מיעט לשחק בחצר, פסק לקרוא את העיתון באזני סבתא (עמ' 54); יותם בהוליווד הוא ילד עצוב למדי, אולם כשהוא חוזר לביתו, הוא חוזר לתעלוליו. גראה שלא חל בו שינוי מהותי. אך נוספה לו חכמת חיים והכרת העולם על בעיותיו, במילים אחרות — הוא התבגר.

4. בדידותו של יותם בהיותו קוסם. כל זמן שיותם היה ילד שובב רגיל, עשה את תעלוליו בהברותא. אך כאשר זכה בכוח הקסמים, הוא פועל ביחידות, הוא נוהר מלגלות לאיש את סוד כוחו. וכך, אפילו כשהוא מוקף אנשים, אפילו כשהוא שרוי בחיק משפחתו — הוא בודד מאד. למה יותם אינו מגלה לאיש את סוד כוחו? ייתכן שתשובה לכך נמצא בשורה המסיימת את השיר "כובע קסמים":

"כי הגדולים לא יבינו כלל".

ואולי נבין בעיה זו טוב יותר על רקע שירה של מרים ילן-שטקליס:

והוא שלי, והוא — בסוד...

ואיש עוד לא ראה אותו,

ואיש עוד לא שמע אותו —...

(ידידי טנטן. מתוך "שיר הגדי").

כלומר, לא רק ניכור, אלא תחושת כוח שחשים בה בין השאר על ידי שמירת הסוד. ואולי רדיפת המשטרה אחריו, היא התשובה לשאלה שהעלינו. ייתכן שיותם חש שאין החברה יכולה להשלים עם קיומו של יוצא דופן בקרבה. סביר לשער שיותם לא מגלה את סודו עקב כל הגורמים שהזכרנו ויש לשער שכל קורא יגיב לשאלה זו לפי אישיותו הוא. תפקיד המורה, שמדריך את תלמידיו, לאפשר להם להגיב כל אחד לפי דרכו.

5. יותם וזכה בכוח קסמים. מה הוא עושה בו? כיצד מציג הסיפור את מה שהוא עושה? נראה שרוב מעשיו הם מעשי קונדס: מכוניות עפות באוויר, נשים הולכות אחורה, הוא עצמו רואה

1. מראי המקום הם לפי תרגומו של "ליכטנבוים, הוצאת עם-עובד (דן חסכן). תשכ"ה.

ואינו נראה. הקורא יכול לתהות, למה יותם אינו מנצל את כוחו לעשיית קסמים מהותיים יותר? תהייה זו מתגברת על רקע תיאור ענייה של משפחתו, מדוע אינו עוזר לה? אולי משום שהוא עצמו הייב להשתנות כדי לבצע שינויים מהותיים, ואין האדם היכול להשתנות כל כך מהר.

אולי משום שיותם צעיר מדי ועדיין אינו בשל (נזכור את המלך מתיא ומה שארע למדינתו כאשר השליט עליה את הילדים).

ושמא משום שאפילו הקוסם אין בידו הכוח לשנות סדרי עולם. אכן כאשר הוא מנסה להחיות את סבתו (עמ' 66–67), או כאשר הוא רוצה להפוך יבשה לים (עמ' 82–83), לא רק שהקסמים אינם עולים בידו, אלא שיד נעלמה חובטת בו.

יצירות ספרות רבות מטפלות במוטיב זה של אדם שכוח רב נמסר בידו. פעמים רבות התוצאה היא שהכוח השחית את בעליו או שבעליו נענש על יהירותו. מה קורה ליותם? הכוח שבידו גורם לו שיעשה מעשים חסרי אחריות וכמעט יגרום לאסון (למשל עמ' 82–83), אבל רק כמעט.

הסיפור מציג את הבעיה אך בלא להפחיד את הקורא. יותם עצמו נבהל ממה שעשה, הוא עצמו פוקד "כי משך חודש ימים לא יצליח כל קסם" (עמ' 55) ומאוחר יותר "יצליח כל אחד מקסמיי רק לאחר שאחזור על הפקודה פעמיים —..." (עמ' 90). מעשיו אלו בונים את דמותו של יותם כילד אחראי, אף כי לכאורה הוא קל דעת, הם גם מסייעים לסיפור להעמיד את קוראיו בפני בעיית השימוש שעושה יותם בכוחו ומודעותו לכך.

6. מעשה שנעשה — נעשה ואי אפשר למחקו מספר המעשים והחיים. יותם אולי כבר רוצה לחדול להיות קוסם, אך כבר אינו יכול.

המשטרה כבר בעקבותיו. אפילו שהקפיד לשמור את סודו, גילו השלטונות עובדת קיומו של פלאי בתוכם ואחר כך את זהותו של אותו פלאי קל הדעת. אפילו יחדול להיות קוסם, לא תניח לו המשטרה ובמקרה כזה כיצד יתגונן?

יותם היה לקוסם, תחילה היה הדבר משועשע, אולם במהלך הסיפור הוא נאלץ פעמיים לעזוב את ביתו ולגדוד.

7. יותם מול החברה. החברה אינה יכולה לשאת את קיומו. בולטת העובדה שבראש הרודפים אחריו עומד הבלש המהולל, האיש שעל מותו שמחים כל הרשעים, כלומר אין זה סיפור על רדיפת הרע את הטוב. מדוע אם כן מפחיד יותם את השלטונות? אולי נמצא את התשובה בשיחת המלומדים: "היש לפחד מפני הפלאי?... יש לפחד... במקום שדרושים עמל ויגיעה, הוא מגשים רעיונותיו בדרך השבעה; והוא הדבר הנורא!" (עמ' 108).

ועדיין לא הזכרנו נושאים רבים וחשובים אחרים כמו:

— תאורי הווי, סיפור קסמים על רקע של סיפור ריאליסטי לכאורה.

— הרהורים על החברה האנושית והתנהגותן של הבריות בסיטואציות שונות.

— הסגנון המיוחד של קורצ'ק בסיפור זה על ההומור והעצב שבו — ועוד ועוד.

סביר לשער שאם נפתח את הדיון בכיתה בשאלה אילו בעיות, שאלות והרהורים מעלה הספר אצל הילדים, יציעו הם נושאים רבים ומגוונים שיכוונו את המורה בניהול דיון מעניין ומשמעותי.